

systematicky priradiť. Len vtedy, keď vedomé procesy a ich vnútorný vzťah subjektu a objektu chápeme ako jednotu protikladov, unikáme jednak primitivistickému komplexnému mysleniu, jednak absurdnému postupu do nekonečna. A len vtedy, keď pripúšťame vertikálnu členitosť tak podvedomia, ako vedomia, vyniká v plnej svojej určitosti správne Felberovo odmietnutie zásadného rozporu medzi racionalitou vedomia a iracionalitou podvedomia. Rovnako vyniká aj Felberovo odmietnutie pozitivistickej rezignácie, ktorá pramení práve v starodávnom aristotelickom sploštení „obsahu“ pojmu a je tak rezíduom primitivistického myslenia. Felber sa totiž dotýka noetických otázok, súvisiacich s otázkami psychologickými. V tejto súvislosti presne vystihuje povahu primitívneho myslenia, ktorému komplexne splyva subjekt s objektom. Len konfliktom s nezávislým svetom takéto myslenie dospieva k poňatiu svojej osobnosti. Neschopnosť nájsť syntézu privádza jednak k psychologickému návratu starších vrstiev myslenia a jednak k snahe vzdať sa riešenia, keď vrstvy nacvičenej štruktúry sú príliš stabilné. Takým pokusom je Felberovi riešenie pozitivistické, ktoré všetky snahy o syntézu pokladá jednoducho za nesmysel. Toto Felberovo zistenie je nesmierne podnetné a vedie priamo k pochopeniu romantiky, či aspoň jej vedúcej tendencie, ako k regresu starších štruktúr.

Felberovo dielo, ako z uvedeného vyplýva, je v rôznom smere veľmi podnetné a je ešte cennejšie tým, čo napovedá. I keď niektoré jeho formulácie by bolo treba rozvinúť, jednako naša veľký poriadok do oblasti, v ktorej vládne terminologický chaos a často alogická nejasnosť myslenia. Jeho funkciu podporuje aj členenie látky, ktoré je presným členením problémov. Presná formulácia umožňuje plodnú diskusiu. Pointou knihy je odmietnutie indeterministických, mechanistických a iracionalistických výkladov. V súvislosti s rozborom problémov Felber prikre odmieta Freudov pansexualizmus a Adlerovu náuku o túhe po moci. Rovnako odmieta niektoré náhľady Jungove. Neprijíma teóriu sublimácie, Istivosti podvedomia a „všetky fantastické symboliky, ktorými sa vykladajú neurózy, sny a všetky prejavy podvedomia“.

(1948)

Juraj Ciger

JOSEF ZEMAN, PROBLÉM VĚDOMÍ

ATHOS, Praha 1947, podporou Čsl. Národnej rady bádateľskej v Prahe, str. 166, cena Kčs 180.—.

Pre noetického odborníka niet nič vábivejšieho, ako siahnuť po knihe, uvažujúcej o probléme vedomia. Tento problém totiž, i keď je nesmierne starý, jednako nebol posiaľ vyčerpávajúco zachytený. Keďže okrem toho vyvolal ešte i mnoho hádok, v oblasti noetiky sa myslitelia k nemu vždy znovu vracajú. A noetickí odborníci, ako sme práve uviedli, skúmajú nový prínos a zamýšľajú sa nad príčinami nových omylov.

Nebolo teda možné obísť ani prítomnú úvahu — i keď ešte nie dost známeho autora.

No neboly to len tieto historické dôvody, ktoré nás prinútily pozrieť sa do prítomnej štúdie. Okrem toho, že naozaj potrebujeme mať v otázke psychických obsahov-objektov jasno, o problémoch vedomia nám treba

premýšľať i z dôvodov, že ony dnes zvlášť trápia nášho človeka. Špeciálne u nás ľudia priam trpnu strachom, že nám duch a vedomie unikne z rúk. Preto sa bránia proti každej novote, ktorá by hrozila podobným nebezpečenstvom. Rozanalyzovať problém vedomia u nás treba tiež preto, aby sme nášho človeka zbavili strachu pred krokom do nových realít. A to tým skôr, ak nám takáto analýza pomôže dostať sa zo závozu, v akom sa problém vedomia už dávno nachodí. A kniha Zemana rozhodne znamená aspoň pokus o niečo podobné.

Predovšetkým je to štúdia metodicky neobyčajne prepracovaná a dôkladne fundovaná. Zeman v nej nepodľahol len nálahe a časovej potrebe. Naoko, ba aj pri bližšom výskume pozorovať v nej poctivú snahu autora dostať sa na nové polia v tejto háklivej problematike. A to tým viac, že Zeman vlastne začína výskum tak, ako sa v každej problematike začínať má. Totiž problematizovaním samého jadra.

Zeman si totiž celú štúdiu rozvrhol do dvoch častí. Aby nestaval nič na predpokladoch, v prvej časti robí problém z faktu vedomia vôbec. V druhej zasa analyzuje samu myšlienku. Skúmajúc potom otázku „noetických dát a ontologických skutočnín“, Zeman nestavia vedomie proti iným objektom, ale naopak, zamýšľa sa nad ním, ako nad čistým vedomým faktorom. Ako nad čistou danosťou! A preto hneď prichádza k prvému záveru, ako „všetkým skutočninám náleží tá istá ontologická hodnota“ (str. 15 a n).

A toto je konštatovanie — podľa nášho náhľadu — pre začiatok štúdie veľmi sľubné. Umožňuje autorovi uniknúť hneď na začiatku najväčšiemu nebezpečenstvu, do ktorého autori vždy znovu upádali. Totiž nebezpečenstvu, že sa mu skutočnosť hneď existenčne rozpadne do dvoch kategórií: hmotnej a duchovnej.

Teda Zeman, postupujúc presne realisticky, unikajúc najväčšej záľudnosti v každom výskume a brániac sa proti primitivistickému sklonu človeka, brať ako definitívne každý fakt, začal výskum veľmi sľubne.

Viacaj. Veľmi sľubne v jeho ďalšom sledovaní i pokračovaní. Lebo autor sa neuspokojil iba povrchno zisteným faktorom. Keď sa zastavil pred skutočnosťou, že každý obsah vedomia je rovnako obsahom a že teda zprvoti nemožno medzi nimi viesť nijakú rozlišujúcu čiaru (18), Zeman si tento poznatok overuje výskumom iných mysliteľov. Hľadá, ako tento poznatok dopadne vo svetle rôznych filozofických výskumov. A tak sa dostáva do styku s idealizmom a filozofickým realizmom.

Ale súčasne — ak sme prácu správne pochopili — i do nebezpečenstva, ktorého sa stal obeťou. Lebo Zeman, konfrontujúc si inak správny poznatok, že „ontologicky sú vnútorné (imanentné) skutočniny vedomia homogénne so skutočninami transcendentnými a okolnosť, že musia byť vedomiu súčasne dané, aby mohli byť poznávané, nemôže ich ani snižovať, ani povyšovať v tejto úrovni prostého bytia“ (18), konfrontujúc si tento poznatok s idealistickými náhľadmi, dostal sa najprv do veľkého nebezpečenstva s Rickertovým poňatím objektu vôbec. Až nakoniec stal sa jeho obeťou. Zemanovi sa totiž takto poňatý homogénny objekt stratil v ríši vedomých obsahov vôbec. Stal sa všetkým, čo môže byť percipované a ako neutrálne uchopené. A to je stav práve najčistejšieho špiritualizmu, ako ho nájdeme od Platóna počnúc až po B. Russella. Lebo je možný „čistý“ stav života pred ktoroukoľvek realitou? Idealista a novokantovec Rickert odpovedal na túto otázku kladne: Zeman nechce byť idealistom; bráni sa

i proti ontologickému dualizmu, majú pred očami jeho principiálne nedostatky. Ale keď s objektom nakladá rickertovským spôsobom, totiž ako s niečím čisto daným, „intuitívne perceptívnym“ (pozor: nie aperceptívnym!), tým súčasne musí prísť k záveru, ktorý nebude príliš vzdialený od základných idealistických omylov. A nič mu tu nepomôže, ani inak veľmi správny poznatok, že „bytie je pôvodnejšie ako vedomie a myslenie“ (20); že „realita nám je vo vedomí priamo daná, že skutočnosť konštatujeme ako skutočnosť vôbec a že teda rozdelenie súcna na vonkajšie a vnútorné je aj so stránky psychologickej druhotné“ (21) atď. Lebo keď sa nám raz obsah vedomia stal čímsi noeticky neutrálnym, keď sme v ňom zabudli na jeho jadro, potom nie je viac možné pochopiť, odkiaľ sa berie rozdiel medzi obsahmi vedomia, zisťovaný a nevyhnutne zažívaný v neskoršom uvedomovacom procese. Nuž nie je preto div, keď Zeman zakončil tam, kde končí každý špiritualizmus, totiž pri konštatovaní, že skutočnosť, ako obsah percipovaný, je ešte vo vedomí, ale ako obsah apercipovaný, dostáva sa do ríše transsubjektívnej. Lebo problém existencie a objektivity nemôže byť dokázaný len argumentačne. Jeho jadro korení v nevyhnutnosti uznať ho ako objektom, ako niečo subjektu vôľou a dynamičnosťou cudzie. Avšak Zemanov objekt je všetko iné, len nie takáto realita. Zbytočne ho potom bráni pred podobnosťou s čistým idealizmom. Zbytočne vyvracia omyly idealizmu starého i nového. Dokonca zbytočne vyznáva i inak zasa správne stanovisko, že niet poznatku bez ucelenej existencie objektov. Lebo u neho i tento argument zasa len musí končiť v krážoch, z ktorých vychádza každý špiritualizmus. Totiž v uznaní, že každý obsah, ako neutrum, je človekovi daný imanentne v intencionálnom „mienení“. Ale je *mienené* súčasne transpsychické? Myslíme existenčne mimosubjektívne? A je nejaký podstatnejší rozdiel medzi obsahom proste uchopeným a — ako Zeman často hovorí — „zvýznamneným“?

Taký je teda prvý záver inak sympatického začiatku. A tu si hneď treba poznamenať: taký musí byť vždy, ak si nedáme pozor na prvé kroky výskumu. Preto nemôže byť ďalej tiež div, ak Zeman v pochopovaní vedomia zakotvil už priam v špiritualizme, od ktorého sa snaží uniknúť. Zeman totiž na jednom mieste svojej štúdie, uvažujúc práve o vedomí a jeho obsahoch, hovorí: „Pomer intuitívneho vedomia k hmotnej realite by sa dal znázorniť analogicky podľa vzťahu, v akom sa nachodí plocha, obmedzujúca nejaké teleso, k hmote tohto telesa“ (69). Ale čo je to iné, ako rezíduum, ktoré nám nevyhnutne ostane, keď si odmyslíme z vedomia všetky obsahy vedomia? No súčasne, čo je to iné, ako čisté abstraktum? Lebo naozaj takouto cestou je možné dokázať všetko. Novokantovec Rickert tak objavil „čisté“ vedomie; dávno pred ním Platón „ideu“; stoici a epikurejci „obecný pojem“ (koinnai ennoiai) ako objektívny a samostatný fakt; Zeman pojem čistého, „noetického“ ja atď. A takto možno napokon objaviť i skutočnosť, ako sú štvorhranný kruh, ohnivá voda a pod. Redukcia pojmov, to je predsa proces čisto myšlienkový, to je kombinácia umŕtvených zážitkov; ako možno na nej absolútne a realisticky budovať?

A tak Zeman, práve, že takto postupoval, nemohol prísť ani k iným výsledkom, ako k tým, ku ktorým prišiel. Nemôže potom nikoho prekvapiť jeho ďalšie zisťovanie vzťahu medzi subjektom-vedomím a jeho obsahmi, medzi ja a jeho obsahmi atď. Keď sa u mysliteľa stratí noetická dynamika, nie je viac možné, aby subjekt žil.

Pre Zemanovu štúdiu je typickým práve tento výsledok: rozložil život na komplex intelektuálnych stavov a pojmových obsahov. Vedomie sa mu rozpadlo na intuitívne — prezentatívne a reprezentatívne; subjekt na empirické a noetické ja; objekt na niečo neutrálne a „zvýznamnené“; vedomie na podvedomie a vedomie atď. A keď už dosiahol tento výsledok, problém poznávania sa mu stal problémom vzťahov medzi týmito realitami.

Tu je potom aj idealistické jadro Zemanovej noetiky. Lebo zasa aj v tejto súvislosti zbytočne prizvukuje inak správne poznanie, že každá pravda je vlastne procesom a nikdy nie číms definitívnym. Nakoľko sa jej nositeľom stáva relácia a len relácia, nie je s tohto stanoviska jasné, odkiaľ je nevyhnutnosť jej zmeny. Nie, Zeman na výprave za realitou neunikol starému idealistickému omylu, že realitu totiž vôbec stratil. Ale preto neunikol ani idealistickým výsledkom, že sa mu totiž všetky skutočnosti staly vlastne iba komplexmi vedomých obsahov. Napr. myslenie alebo zvýznamňujúce vnímanie intuitívne perцепčným vjemom kombinovaným s mnemickou vybaveninou (126); vjem zasa neutrálnou základňou vedomia, zasiahnutou iným neutrálnym obsahom, ktorý takto dostal svoj význam (126); empirické ja čistým noetickým ja, naplneným zvýznamnenými obsahmi (44); myslenie zasa kombináciou vedomia a časopriestorovej reality (136) atď.

Zbytočná je potom — ako sme už prv uviedli — každá jeho snaha o únik z chýb minulých idealistických pokusov. Keď sa dopustil týchto základných hriechov, zle musely dopadnúť v ich rámci aj Zemanove správnosti. Lebo — ako sme to ostatne tiež už uviedli — Zemanova práca oplýva i mr ohými pozoruhodnými a správnymi faktmi. Tak predovšetkým ako pozitívum treba uznať jeho snahu uniknúť psychickému a fyzickému dualizmu. Ďalej tiež ako hodnotu musíme uznať Zemanovo vyznanie, že vedomie nemôže byť substanciou (15, 30, 34, 47, 67 atď.); že niet vedomia bez hmotného substrátu (69) atď. Lebo nakoľko i toto všetko tvrdí, fakt, že sa mu všetky substráty, t. j. obsahy vedomia, redukujú v jadre vlastne na racionálne fakty, táto skutočnosť nás núti pozeráť sa na všetky Zemanove výsledky ako na niečo krajne vyabstrahované a noeticky pochybné. Potrebné by preto bolo, keby Zeman tieto svoje klady rozanalyzoval celkom novým spôsobom. Keby sa na ne pozeral ako na systém. Lebo potom by si uvedomil to, čo mu takto práve uniklo: že totiž všetky jeho obsahy vedomia tvoria určitý systém, nakopený na určitých základných faktoch. A že sa noeticky javia v určitej následnosti práve podľa vnútornej súvislosti. Ale potom by si aj zistil, že sa dopustil vo svojej štúdií ohromného omylu, keď sa v hľadani pravdy ani len neobzrel po výsledkoch, ktoré vyzískala škola dialektického materializmu. A nám sa zdá, že do chaotického Zemanovho diela len takýmto spôsobom možno vnieť poriadok. Ani nie preto, že by sme tým chceli hádam tvrdiť, že bez tohto smeru niet nikde inde na svete rozumnosti, ale že jednoducho všetko plodné v Zemanovej štúdií má tesný súvis so silou poznatkov dialektického materializmu.

Taká je teda podstata — plus i minus — tejto zaujímavej štúdie. Opakujeme: je to pritom práca neobyčajne bohatá na rôzne poznatky a výsledky. Je to práca, o ktorej by sa dalo v analýze napísať skoro toľko, koľko obsahuje v origináli. Ale keďže všetko v nej stojí a padá na základnom pochopení či nepochopení vecí, nech nám na tomto mieste stačí upozornenie na jej jadro, ako tiež na zistenie prameňov jej slabosti, či východiska z biedy. Lebo takto máme možnosť upozorniť našich mysliteľov i na ten základný

fakt, že obchádzať skutočnosti, akými je i hnutie dialektického materializmu, je hriechom nielen z individuálneho stanoviska autorov, ale i celej spoločnosti, ktorá rezultáty každého človeka nevyhnutne potrebuje.

Michal Topoľský

SVÄTOPLUK ŠTÚR, SMYSEL SLOVENSKEHO OBRODENIA

Vydal Transcius 1948, str. 165, broš. Kčs 120.—

Jubilejné spomienky na meruôsme revolučné roky sprítomňujú vtedajšie politické a kultúrne prúdenia a sú vhodnou príležitosťou intenzívnejšie skúmať a hodnotiť všetko, čo sa vtedy vytvorilo v oblasti kultúrnej a aké úspechy sa dosiahly alebo sledovali v oblasti politickej a sociálnej. Do vedeckej produkcie o tejto tematike zaraďuje sa aj Štúrova kniha o smysle slovenského obrodzenia, i keď vznikla, ako autor v úvode a závere knihy uvádza, skôr, bez podnetu, vyvolaného jubilejnými oslavami.

So stránky obsahovej osnoval autor knihu tak, že v prvej časti vyložil vedúce myšlienky európskeho osvietenstva, ako sa prejavovali v myšlienkových sústavách vtedajších európskych mysliteľov, a ktoré vo svojom vrchole, ako to autor ukazuje v druhej stati v porovnaní s náhľadmi najtypickejších predstaviteľov slovenského obrodzenia — Kollára a Štúra — tvoria ideovú kostru nášho obrodzenia. Takto autor názorne demonštruje, ako naše národné obrodzenie myšlienkovy nadväzuje na najušľachtilejšie myšlienky európskeho osvietenstva, ako sa do neho harmonicky zaraďuje. V záverečnej stati autor ukazuje, ako došlo k súčasnej ideovej a mravnej kríze, ako sa myšlienky nášho obrodzenia v našom kultúrnom a politickom živote ďalej rozvíjaly, resp. ako sa často demagogicky prekrúcaly.

Autor pri rozbere myšlienok vedúcich predstaviteľov osvietenstva pridrža sa takmer chronologického sledu: začína výkladom myšlienok *L o c k e o v ý c h*, rozoberá ideové sústavy francúzskych osvietenecov a od nich prechádza k nemeckému teoretickému romantizmu. Tento teoretický romantizmus, podľa slov autorových, nie je len reakciou na osvietenký intelektualizmus v tom smysle, že by ho negoval, ale súčasne tiež nadväzuje na osvietenké ideále, najmä čo sa týka koncepcie života a ľudských dejín. Z teoretického romantizmu najväčšiu pozornosť venoval rozboru myšlienok *H e r d e r o v ý c h* a *H e g l o v ý c h*. Ním končí prehľad osvietených a romantických vedúcich životných koncepcií, ktoré sú hlavným zdrojom nášho obrodzenia a ktoré, podľa autora, formovali európsky život od XIX. storočia. Keď sme už pri ideovej filiácii, ideovom základe, z ktorého naše obrodzenie vyrastá, nemal autor v úvodnej kapitole vynechať rozbor myšlienok poľských mesianistov a hlavne ruských slavianofilov a historikov, ktorí síce boli pod vplyvom osvietenскеj ideologie a nemeckej idealistickej filozofie, no tieto ideologie dostaly u nich črty špecifických daností prostredia, ktorého problematiku v sebe odrážaly. Vplyv týchto kruhov na naše národné obrodzenie nemožno popierať.

V druhej časti knihy, ako sme vyššie uviedli, autor uvádza, ako naši obrodenci v spleti rozličných protichodných náhľadov priklonili sa k najpo-